

ბენ და იქიდან მას გრიფონი (ქართული ფასკუნჯი) ამოიყვანს, რომელსაც ფრენისას ბოლო ლუკმად თავისი ფეხიდან ათლილ ხორცს ჩაუდებს პირში ხეთა მგლეჯელი. ეს ეპიზოდი არაერთ ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში გვხვდება და თავისი ყველა ნიუანსით უცვლელად არის შესული ზემოხსენებულ ორივე ზღაპარში (ქართული ზღაპრის გმირს ვაშლაშავა ჰქვია). ასევე საერთო ეპიზოდია ქართულ ზღაპარში გამოჩენა ქაჯისა, რომელიც მნათეს და დიაკვანს მზა საჭმელს შეუჭამს, ხოლო ვაშლაშავა კი მოკლავს ამ ქაჯს. უნგრულ ზღაპარში ქართულ ქაჯს შვიდარშინიანი წვეროსანი კაცი შეესაბამება.

ამრიგად, უნგრული და ქართული ზღაპრების მსგავსება განპირობებული უნდა იყოს ტიპოლოგიით, ასევე საერთაშორისო გავრცელების სიუჟეტების დამუშავებით. თითოეული ზღაპრის სიუჟეტი, გმირის ხასიათი თუ ეპიზოდი დამუშავებულია თითოეული ქვეყნის ნაციონალური კოლორიტის შესაბამისად. ორივეგან გვხვდება საერთო პერსონაჟებიც.

დამოწმებანი:

უნგრული ...: *უნგრული სამოცდაჩვიდმეტი ზღაპარი*. ჩემი პირადი არქივი.

„იყო და არა იყო რა“ 1977: „*იყო და არა იყო რა*“. 1977.

ხალხური სიბრძნე 1963: *ხალხური სიბრძნე*. I. 1963.

ქართული ხალხური ზღაპრები 2005: *ქართული ხალხური ზღაპრები*. 2005.

უნგრული ხალხური ზღაპრები 1974: *Венгерские народные сказки*. 1974.

მეგრული ზღაპრები ... 1994: *მეგრული ზღაპრები და მითები*. 1994.

Levan Bregadze

Georgia, Tbilisi

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

For the Importance of the Georgian Proverbs of “The Collected Materials...”

We call “The collected materials...” as abbreviation to the Russian edition “The collected materials for describing the places and folks of Caucasia”, which was published in the years 1881–1913 in Tbilisi.

In it were published seven collections of proverbs collected in different regions of Georgia – in total up to 500 in the original language. It helps us in the comprehending of the meaning of the proverbs in the right manner, that the originals are accompanied by the Russian translations.

Key words: Georgian proverbs, original, translation.

ლევან ბრეგაძე

საქართველო, თბილისი,

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

„მასალათა კრებულის...“ ქართული ანდაზების კოლექციათა მნიშვნელობისათვის

„მასალათა კრებულს...“ შემოკლებით ვუწოდებთ რუსულ-ენოვან გამოცემას „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, რომელიც 1881-1913 წლებში წელიწადში ერთხელ, ზოგჯერ ორჯერაც, გამოიცემოდა თბილისში კავკასიის სასწავლო ოლქის სამმართველოს მიერ.

მასში სხვადასხვა დროს (1882-დან 1903 წლამდე) საქართველოს სხვადასხვა მხარეში ჩაწერილი ანდაზების შვიდი კოლექცია გამოქვეყნდა – სულ 500-მდე ქართული, მეგრული და სვანური ანდაზა – ორიგინალის ენაზე, რასაც რუსული თარგმანიც ახლავს და ზოგჯერ შესატყვისებიც რუსული ფოლკლორიდან.

ქართული ანდაზები სხვა ჟანრის ტექსტებში უძველესი დროიდანვე გვხვდება, მათ შეიძლება წავაწყდეთ ქართლის ცხოვრების ქრონიკებში და მხატვრულ ტექსტებშიც, განსაკუთრებით უხვად კი სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისაში“ მოიპოვება.

ქართული ანდაზების, როგორც დამოუკიდებელი მხატვრული ჟანრის, პირველი პუბლიკაცია მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში გამოჩნდა (დავით ჩუბინაშვილის „ქართული ქრესტომატია ანუ გამოკრებილნი ადგილები ქართულთა წერილთაგან“, ნაწილი პირველი, პროზა. სანკტ-პეტერბურდი, 1846, გვ. 378-393; მეორე გამოცემა – 1863).

შემდეგი იყო ჟურნალ „ცისკრის“ პუბლიკაცია 1853 წლის №2-ში (148 ანდაზა, რომელთა ეს რედაქცია ავთენტურად ვერ

ჩაითვლება, ვინაიდან მათი უმეტესობა ამ პუბლიკაციისთვის საგანგებოდ ჩანს გართმული. მაგალითად, პოპულარული ანდაზა – „ავი ძაღლი არც თვითონ ჭამს და არ სხვას აჭმევსო“, ასეა გალექსილი: „ავი ძაღლი არც თვითონ ჰსჭამს, / არც სხვათ აჭმევს[,] ჰყევსო ამას“. – (ცისკარი 1853: 54).

თბილისში მოღვაწე ფრანგმა ჟურნალისტმა ჟიულ მურიემ 1883 წელს ოდესაში ფრანგულ ენაზე გამოცემულ თავის წიგნში „სამეგრელო. ძველი კოლხიდა“ შეიტანა 23 ქართული (მეგრული) ანდაზის ფრანგული თარგმანი ორიგინალთა გარეშე. ჟ. მურიე ქართული ანდაზების ფრანგულ თარგმანებს თბილისში მის მიერ დაარსებულ ფრანგულენოვან ჟურნალშიც აქვეყნებდა (ბრეგაძე 2013: 127-137).

1902 წელს თედო სახოკიამ ჟურნალში „Revue des Traditions Populaires“ დაბეჭდა 818 ქართული ანდაზის ფრანგული თარგმანი ორიგინალების გარეშე, ხოლო ამ ჟურნალიდან ამონაბეჭდი წიგნადაც გამოსცა პარიზში 1903 წელს (ბრეგაძე 2013: 127).

ცალკე წიგნად ქართული ანდაზები ქართულ ენაზე პირველად პეტრე უმიკაშვილმა დასტამბა 1876 წელს.

ერთ-ერთი უადრესია „მასალათა კრებულის...“ პუბლიკაციებიც, რომელთაგან პირველი კოლექცია, ა. ი. ჯავახოვის ხელმოწერით, 1882 წლის კრებულში დაიბეჭდა (108 ანდაზა).

„მასალათა კრებულის...“ ქართულ ანდაზათა და ანდაზისებურ გამონათქვამთა პუბლიკატორები კვალიფიციური შემგროვებლები არიან – პროფესიონალი ლიტერატორები და ფოლკლორისტები (ბესარიონ ნიჟარაძე, ივანე ნიჟარაძე) ან პედაგოგები (ა. ი. ჯავახოვი, იასონ კაპანაძე, ივან პეტროვი, მიხაილ გლუშაკოვი).

თედო სახოკიას შედგენილი „ქართული ანდაზების“ წინასიტყვაობაში გამოცემის რედაქტორი გიორგი ჩიტაია წერს: „თ. სახოკიას ავტობიოგრაფიიდან ირკვევა, რომ მას განზრახული ჰქონდა ყოველი ანდაზის მნიშვნელობა და დედააზრი ახსნა, თემატურად დაელაგებინა და ანდაზებში ნახმარი სიტყვების ახსნა და თითოეული ანდაზის წარმოშობის ისტორია დაერთო“ (სახოკია 1967: 8). იმ დროისათვის უკვე ხანდაზმულ ამაგდარ მწერალსა და მკვლევარს თავისი ამ განზრახვის აღსრულება ვეღარ მოუხსწრია, რაც ფრიად სამწუხაროა, ვინაიდან ანდაზათა ჰერმენევ-

ტიკა, ანდაზათა აზრის დადგენა, არცთუ ადვილი საქმეა უწინარეს ყოვლისა იმის გამო, რომ ანდაზებში მეტისმეტად შეკუმშულად, ლაკონურად, ელიფსისის გამოყენებით არის გადმოცემული სათქმელი. ამ საქმეში ძალიან გვეხმარება „მასალათა კრებულის“ პუბლიკაციები, რადგანაც აქ ორიგინალები და მათი რუსული თარგმანები გვერდიგვერდ არის დაბეჭდილი, ხოლო ზოგჯერ წარმოდგენილია ქართული ანდაზების შესატყვისებიც რუსული ფოლკლორიდან. ანდაზების აზრის სწორად გაგებას ხელს უწყობს ის კომენტარებიც, ზოგიერთ ანდაზას რომ ახლავს.

ჩვენ ვალში ვართ ქართული ანდაზების წინაშე, ვინაიდან ჯერ კიდევ არ მოგვეპოვება ამ ჟანრის ტექსტთა ისეთი კორპუსი, რომელშიც ანდაზები განმარტებული იქნებოდა, რაც, როგორც ვნახეთ, თედო სახოკიას აუხდენელ ოცნებად დარჩა.

ახლა ვნახოთ რამდენიმე კონკრეტული მაგალითი იმისა, თუ რა დახმარება შეიძლება გაგვიწიოს ამ საქმეში „მასალათა კრებულის“ პუბლიკაციებმა.

მანამდე კი უნდა ითქვას შემდეგი:

ანდაზების უამრავ გამოცემათაგან ამ ნაშრომში ძირითადად ვეყრდნობოდით ოთხს: 1. „ხალხური სიბრძნის“ მე-5 ტომს – მეცნიერულთან მიახლოებულ გამოცემას (თბილისი: 1965), 2. პეტრე უმიკაშვილის „ხალხური სიტყვიერების“ მე-2 ტომს (თბილისი: 1964), 3. თედო სახოკიას „ქართულ ანდაზებს“ (თბილისი: 1967) და 4. დ. თურდოსპირელისა და ემელ. გაბრიჩიძის „ქართულ ანდაზებს“ (ტფილისი: [1935]). ყველა არსებული კრებულის მონაცემთა გათვალისწინება შეუძლებელი იყო და ამგვარი ნაშრომის მოსამზადებლად აუცილებლობასაც არ წარმოადგენდა.

*

თედო სახოკიას კოლექციაში არის ანდაზა: „ადრე – ამდგომს უხაროდეს, გვიან – მოხადილესაო“ (სახოკია 1967: 13. ტირეები აშკარად ზედმეტია. მართებული პუნქტუაციით იხ. გამოცემაში: ქართული... 1955: 4).

სხვაგვარად არის ეს ანდაზა შეტანილი „ხალხური სიბრძნის“ მე-5 ტომში:

„ადრე ამდგომს უხაროდეს, გვიან **მოხადილესაო**“ / ვარიანტი: „გვიან **მოხადილე** და ადრე ამდგარი მოგებულიაო“ (ხალხური ... 1965: 22).

სიტყვა „მოხადილე“ ასეა განმარტებული ტომს დართულ ლექსიკონში: „ვინც ხადილობს, ვინც ხადილს იხდის“ (ხალხური ... 1965: 526).

ხადილი, ქეგლ-ის მიხედვით, არის „წვეულება, ლხინი; შექცევა“, ხოლო **ხადილობს** ასე განიმარტება: „საუბრობს (თავის შესაქცევად), მასლაათობს“ (ქეგლ 1964: 1310).

მაშ, **მოსადილე** თუ **მოხადილე**?

(**ხ** და **ს** გრაფიკულად ისე ჰგვანან ერთმანეთს, რომ ადვილად შეიძლებოდა მათი ურთიერთთარევა გადამწერის ან ასოთამწყობის მიერ).

„მასალათა კრებულში“ „მოსადილე“ იკითხება – ანდაზა ქართული შრიფტით არის აწყობილი (მასალათა... 1882: II, 141. პუბლიკაციის ავტორია გორის საქალაქო სასწავლებლის ინსპექტორი ა. ი. ჯავახოვი/ჯავახიშვილი). იქვე ანდაზა ასეა თარგმნილი რუსულად: Да радуется рано встающий и поздно **обедающий**.

რუსული თარგმანი აღარავითარ საფუძველს არ გვიტოვებს საიმისოდ, რომ „მოსადილე“-ს გაჩენა კორექტურას ან ასოთამწყობის მიერ ხელნაწერი დედნის არასწორად ამოკითხვას დავაბრალოთ.

იგივე ანდაზა გვხვდება იმერული ანდაზების 1903 წლის პუბლიკაციაში, რომელსაც ხელს აწერს ქუთაისის გიმნაზიის მასწავლებელი მ. გლუშაკოვი. აქაც არის „მოსადილე“ (ქართული ანდაზა ამჯერად კირილიცითაა აწყობილი), ხოლო რუსული თარგმანი ოდნავ განსხვავდება ა. ი. ჯავახოვის 1882 წლის პუბლიკაციის თარგმანისაგან: Да радуется тот, кто рано встает и поздно **обедает** (მასალათა... 1903: III, 43).

ამრიგად, არა „მოხადილე“, არამედ „მოსადილე“. ანდაზის აზრიც ძნელი მისახვედრი არ არის: ცნობილია, რომ სადილობის შემდგომ შრომის ნაყოფიერება კლებულობს. ამიტომ ადრე ამდგომი და გვიან მოსადილე მეტის გაკეთებას ასწრებს.

*

ძნელი გამოსაცნობია იმ ანდაზის აზრი, რომელიც პეტრე უმიკაშვილის კოლექციაში ამ სახით არის წარმოდგენილი:

„ორი შაურის **მწირველსა** მის დღეში არა უშავს რაო“ (უმიკაშვილი 1964: 245).

„ორი შაურის მწირველი“ იგივეა, რაც „ორი შაურის შემწირველი“, მაგრამ საერთო აზრი ანდაზიდან ძნელი გამოსატანია.

თედო სახოკიასთან ასეთი ვარიანტია:

„ორშაურიან მუშასა მის დღეში არა უშავსა“ (სახოკია 1967: 153).

„მწირველი“ „მუშით“ შეიცვალა, რის შედეგადაც გაჩნდა რითმა. „ორშაურიანი მუშა“ აშკარად დაბალანაზღაურებადი მუშაა, მაგრამ დაისმის კითხვა: რატომ „არა უშავს“, თანაც „მის დღეში“, ანუ მთელი მისი სიცოცხლის განმავლობაში, მუშას, რომელსაც ცოტას უხდებიან?

ამის გაგებაში ის რუსული თარგმანი შეგვევლელება, რომელიც ა. ი. ჯავახოვის პუბლიკაციაში ახლავს ამ ანდაზას:

„ორი შაურის მუშასაო მის დღეში არა უშავსაო“ – У рабочего за двугривенный всегда работа есть (Дешевый работник всегда занят) (მასალათა ... 1882: II, 145).

ეს მეტია, ვიდრე თარგმანი, ეს არის თარგმანი-კომენტარი, რაც სავსებით გასაგებს ხდის ანდაზის აზრს: დაბალანაზღაურებადი მუშა, განსხვავებით მეძვირე მუშისაგან, უმუშევარი არ დარჩება. ამის შემდეგ იმ პარადოქსული ანდაზა-გამოცანის აზრიც ნათელია, რომელიც თურდოსპირელისა და გაბრიჩიძის კრებულში გვხვდება, და შესაძლოა ჩვენ მიერ განხილული ანდაზის ვერსიად ჩაითვალოს: „ორი შაურის მუშამა აჯობა მანეთიანსა“ (ქართული ... 1935: 145).

*

არც ამ ანდაზის აზრია ადვილი გასაგები:

„წმინდა გიორგის ცხვრისთვისა მგელს თვალეზი უდგებოდაო“ (ხალხური ... 1965: 209; შდრ. უმიკაშვილი 1964: 267; ქართული ... 1935: 222).

განსამარტავია რას ნიშნავს „წმინდა გიორგის ცხვარი“ და „თვალეზი უდგებოდა“.

„წმინდა გიორგის ცხვარი“ უთუოდ წმინდანისთვის შეწირულ ცხვარს ნიშნავს, „თვალის დადგომა“ კი დაბრმავებაა, მაგრამ ამ მნიშვნელობით არ უნდა იყოს აქ ნახმარი ეს გამოთქმა. ქეგლ-ის მიხედვით, „თვალის უდგება“ გადატანით ნიშნავს: „შურს, ეხარბება, გული უსკდება“ (ქეგლ 1960: 1422).

შურს და ეხარბება უკუსაგდება, **გული უსკდება** კი თითქოს კონტექსტისთვის უფრო შესაფერისი ჩანს, თუ მივიჩნევთ, რომ

მგელს გული უსკდება ცხვრის ნდომით, მისი შექმნის სურვილით, რასაც წმინდანის ეგიდით დაცული ცხოველის მიმართ ვერ აღასრულებს, ვერ ბედავს.

ეს ვარაუდი შეგვიძლია შევამოწმოთ ამ ანდაზის რუსული თარგმანის მოშველიებით. ანდაზის დედანიც (ქართული შრიფტით) და მისი რუსული თარგმანიც წარმოდგენილია 1900 წლის კრებულში (№27): მე-2 განყოფილებაში დაბეჭდილია სოფ. მარნის (აბაშის მუნიციპალიტეტი) სასწავლებლის ზედამხედველის იასონ კაპანაძის კოლექცია სოფ. საჭილაოში ჩაწერილი ანდაზებისა. რუსული თარგმანით გავიგებთ, როგორ ესმოდა ამ ანდაზის აზრი პუბლიკატორს:

„წმინდა გიორგის ცხვრისათვის მგელს თვალები უდგებოდა – Умирал волк, не смея сожрать барана св. Георгия“ (მასალა თა ... 1900: 144).

Умирал აქ უთუოდ გადატანითი მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ: Умирал от желания сожрать барана.

ეს ანდაზა მაშინ გამოდგება, როდესაც მავანი ვილაცის ხათრით თუ შიშით ვერ ბედავს ჩაიღინოს ცუდი საქმე, თუმცა გულით სწადია ეს.

*

ერთობ პრობლემურია ანდაზის „ავი შემნახავი ქურდის ამხანაგიაო“ (ხალხური ... 1965: 24; შდრ. ჩუბინოვი 1846: 378) აზრის დადგენა. მისი ვარიაციებია: „ავი შემნახავი ქურდზე უარესიაო“, „ქურდი და ავი შემნახავი ამხანაგები არიანო“ (ხალხური... 1965: 24). აქედან შეიძლება გვეგონოს, რომ „ავ შემნახავში“ ნაქურდალის შემნახავს გულისხმობენ (შდრ. „ქურდი ისე არ ტყუის, როგორც ნაქურდალის შემნახველიო“. – ხალხური ... 1965: 178. ამ ანდაზის ვარიანტად იქვე ამასაც გვთავაზობენ: „ქურდის შემნახველი ქურდზე უარესიაო“).

მაგრამ „ავი შემნახავი“ თუ ნაქურდალის შემნახველია, ის, ცხადია, ქურდის ამხანაგი იქნება და საანდაზო აქ არა არის რა!

გარდა ამისა, ნაქურდალის შემნახავისთვის „ავი შემნახავის“ შერქმევა არც სტილისტიკურად არის მართებული. „ავი შემნახავი“, როგორც ჩანს, „ცუდ(ად) შემნახავს“ ნიშნავს (შდრ. გამოთქმა „ავად თუ კარგად“, ანუ „ცუდად თუ კარგად“), ოღონდ

არა ნაქურდალის, არამედ – **საკუთარი ქონების ცუდად შემნახავს**. საკუთარი ქონების ცუდად (ავად) შემნახავი ქურდს საქმეს უადვილებს და ამით მისი „ამხანაგი“ ხდება.

ამ ანდაზას ვხვდებით 1903 წლის „მასალათა კრებულში“, ქუთაისის გიმნაზიის მასწავლებლის მ. გლუშაკოვის იმერული ანდაზების კოლექციაში (ანდაზის დედანი კირილიციით არის აწყობილი). მისი რუსული თარგმანი ასე ქდერს: „Кто плохо бережет (небережливый человек) – товарищ вора“ (მასალათა ... 1903: III, 39). ქართულად: „ვინც ცუდად ინახავს [იგულისხმება: თავის ქონებას] (ცუდად შემნახველი, სიფრთხილეს მოკლებული ადამიანი) ქურდის ამხანაგია, [ქურდს საქმეს უადვილებს]“.

*

არის ასეთი ანდაზისებური გამონათქვამი: „ძალღივ დადგება პურის ჭამაზეო“ (ხალხური ... 1965: 281). ამისი ინტერპრეტაციაც პრობლემებს ქმნის არა მარტო ლაკონიურობის, არამედ სხვა მიზეზების გამოც. ერთი მათგანი არის „დადგება“ ზმნის პოლისემია. იგი შეიძლება ნიშნავდეს: 1. „ზე ამართული გაჩერდება“ (ქეგლ 1953: 231); 2. „დარჩება, გაჩერდება (სადმე)“ (ქეგლ 1953: 231); 3. „რაიმე სამუშაოს ხელს მიჰყოფს, რაიმე მოვალეობის შესრულებას შეუდგება, დაიწყებს“ (ქეგლ 1953: 232), ანუ ჩვენს შემთხვევაში: ძალღივ პურის ჭამას დაიწყებს [ხორცის მაგივრად] და სხვ.

შემდეგ: გასარკვევია „პურის ჭამა“ პირდაპირი მნიშვნელობით არის ნათქვამი თუ იდიომია და საზოგადოდ ჭამას ნიშნავს (რასაც, ჩვეულებრივ, ადამიანებზე ამბობენ და არა ცხოველებზე)? ხოლო, თუ იდიომია, ვის მიემართება – ძალღს თუ ადამიანებს, რომლებიც ძალღის თანდასწრებით სადილობენ?

1882 წლის კრებულში ვხვდებით ამ გამონათქვამსა და მის რუსულ თარგმანს (ა. ი. ჯავახოვის პუბლიკაცია), რომელიც ნათელს ჰფენს ამ ანდაზური გამონათქვამის შინაარსს:

„ძალღივ დადგება პურის ჭამაზედაო“ ასეა რუსულად თარგმნილი: „Даже собака успокоится во время своей еды“ (მასალათა ... 1882: II, 148). მაშასადამე, აზრი ეს ყოფილა: ძალღივ დამშვიდდება, დაწყნარდება, თუ ყეფდა, ყეფასაც შეწყვეტს, როცა რამეს ჭამს. ამას ალბათ იმ ადამიანს ეტყვიან (საყვედურით), რომელიც ჭამის პროცესშიც არ ისვენებს – ლაპარაკობს და იქნებ ბოზოქრობს კიდევ.

ამრიგად „დადგება“ ამ გამოთქმაში ყოფილა „დამშვიდდება“, რისი მიხვედრა არც ისე ადვილია.

*

„ხალხური სიბრძნის“ მე-5 ტომში არის ასეთი ანდაზა:

„ქალის აშენებული საყდარი ღმერთმა ვერ დაანგრია, კაცის აშენებული საყდარი ქალმა დაანგრიო“ (ხალხური ... 1965: 103).

ანდაზა გამოხატავს ქალის, ვითარცა აღმშენებლის, უპირატესობას მამაკაცთან შედარებით, მაგრამ ანდაზის მეორე ნაწილში დედაკაცი ამავე დროს მასკულინური კულტურის დამანგრეველად გვევლინება („კაცის აშენებული საყდარი“ აქ მეტონიმიურად მასკულინურ კულტურას ნიშნავს) – ამგვარ განზოგადებას იძენს ქალის მიერ კაცის აშენებული საყდრის დანგრევა. ანდაზებში ასეთი რთული და რამდენადმე წინააღმდეგობრივი დახასიათება მოვლენებისა ან ადამიანთა რომელიმე ჯგუფისა თუ კატეგორიისა სავსებით შესაძლებელია, თუმცა ერთობ იშვიათია.

1903 წლის „მასალათა კრებულში“, მ. გლუშაკოვის კოლექციაში („იმერული ანდაზები“), ეს ანდაზაც გვხვდება ერთადერთი განსხვავებით: თუ „ხალხური სიბრძნის“ ვერსიაში წერია „...**ქალმა** დაანგრიო“, „მასალათა კრებულში“ არის „...**ქარმა** დაანგრიო“:

„ქალის აშენებული საყდარი ღმერთმა ვერ დაანგრია, კაცის აშენებული საყდარი **ქარმა** დაანგრიო“ (მასალათა... 1903: III, 54. ქართული ტექსტი კირილიციითაა აკრეფილი).

ვერც კორექტურას დავაბრალებთ აქ რამეს, ვინაიდან რუსულ თარგმანში გარკვევით წერია „ветер“: „Церковь, построенную женщиной, Бог не мог разрушить, а церковь, построенную мужчиной, **ветер** разрушил“ (მასალათა... 1903: III, 54).

ერთი ასოს ჩანაცვლებით ის სირთულე და ორჭოფულობა, რაზეც ზემოთ ვილაპარაკეთ, მოიშალა, სათქმელი გამარტივდა, მკაფიო გახდა. საქმე გვაქვს ისეთ უკიდურესად ფემინისტურ, ანტიმასკულინურ მსჯელობასთან, რომლის ბადალს იშვიათად თუ წავაწყდებით. ამ ანდაზის „მასალათა კრებულის“ ვერსია ძირითად ვერსიად უნდა ჩაითვალოს (მით უმეტეს, რომ იგი უადრესი ჩანს), ხოლო ყველა სხვა – მასკულინური „ცენზურის“ მიერ ჩასწორებულ ვარიანტად (თედო სახოკიასთან, მაგალითად, ასეთი – ანტიფემინისტურ ყაიდაზე გადაკეთებული – ვერსია

გვხვდება: „კაცის აშენებული ოჯახი ღმერთმა ვერ დააქცია, ღმერთის აშენებული ოჯახი კი ქალმა დააქციაო“ [სახოკია 1967: 107]; თურდოსპირელისა და გაბრიჩიძის კრებულში შესული ვერსია ჰგავს „ხალხური სიბრძნისას“: „კაცის აშენებული სახლი ქალმა დააქციაო, ქალისა-კი ვერც ეშმაკმაო“ (ქართული... 1935: 104).

საზოგადოდ, ქალის დამფასებელი ანდაზები სხვაც მოიპოვება ჩვენს ფოლკლორში, რაც სულაც არ არის გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ ძველ საქართველოში ქალის მნიშვნელოვან როლს საზოგადოებრივ ცხოვრებასა თუ ყოფაში (ამის თაობაზე იხ. ბრეგაძე 2011: 214-222). რამდენიმე ნიმუში გავიხსენოთ: „ქალმა თუ გაიწია, ცხრა უღელი ხარ-კამეჩი ვედარ დააკავებსო“ (ხალხური... 1965: 172; შდრ. უმიკაშვილი 1964: 225), „დედაკაცს სანამ ქმარი ჰყავს, ამირანია, როცა მოუკვდება – ამირანთ ამირანო“ (ხალხური... 1965: 59; შდრ. უმიკაშვილი 1964: 225).

თუმცა გვხვდება ამის საწინააღმდეგო აზრის შემცველი ანდაზებიც, „ქალის ჭკუა თხამ ვენახზე მიაჭამაო“-ს ტიპისა (უმიკაშვილი 1964: 256), მაგრამ ეს იმ დროს გლობალური ტენდენცია იყო.

*

მკვლევარი ლია ლეჟავა ანდაზის „თუ გული გულობს, ქადა ორივე ხელით იჭმებაო“ (ხალხური... 1965: 90; შდრ. ჩუბინოვი 1846: 382) შესახებ წერს:

„ლაპარაკია ქადასა და ქადის გულზე და ანდაზა ამას ამბობს: თუ ქადის გული კარგია, გულად ვარგა, ისეთია, როგორიც უნდა იყოს გული (ფხვიერია გული და იბნევა), ქადას ორივე ხელი სჭირდება საჭმელად.

დასავლეთ საქართველოში ქადა და მისი გული არც თუ ისე ცნობილია და მისი თვისებები – მითუმეტეს; ამიტომ თავისებურად გაიგეს ეს ანდაზაც, სახელდობრ, ასე: თუ გულით გინდა, თუ გულით ეკიდები, თუ გულით მოინდომებ“ (ლეჟავა 1965: 11).

ეს ანდაზა „მასალათა კრებულის“ 1903 წლის წიგნში, ქუთაისის გიმნაზიის მასწავლებლის მ. გლუშაკოვის იმერული ანდაზების კოლექციაში, ამ სახით გვხვდება:

„გული გულობდეს, თორემ ქადა ორივე ხელით იჭმება“ (მასალათა ... 1903: III, 49. ანდაზის დედანი კირილიციით არის აწეობილი).

მისი რუსული თარგმანი კი ასეთია:

„Лишь бы было доброе расположение (охота), а то «каду» обеими руками можно есть“ (მასალათა... 1903: III, 49).

ხოლო ქადა სქოლიოში ასეა განმარტებული:

„Пшеничная лепешка, приготовленная особенным образом на масле“ (ქართულად: „ხორბლის კვერი, ზეთით მომზადებული განსაკუთრებული წესით“.

ანუ ამის პუბლიკატორსაც ასე ესმის: თუ მართლა გულით გინდა რამე გააკეთო, არახელსაყრელ პირობებშიც შეიძლება მიზანს მიაღწიო. მაგრამ ამგვარი რამ, ცხადია, ფრაზის კონკრეტულ შინაარსთან არავითარ კავშირში არ არის, ანუ ფრაზის კონკრეტული შინაარსი და ანდაზის შემგონებლობითი აზრი ურთიერთგანსხვავებულია. ამრიგად, საქმე გვაქვს ანდაზა-პაროლთან. პაროლშიც ხომ სიტყვებით გადმოცემული შინაარსი და პაროლად დათქმული ფრაზის დანიშნულება ურთიერთაცდენილია და მისი (ფრაზის) ნამდვილი მნიშვნელობა მხოლოდ განდობილთათვის არის გასაგები.

[ამგვარი ანდაზა-პაროლის ნიმუშია ესეც: „ააფრინე ალალიო, რაც არ არი – არ არიო“ (ხალხური... 1965: 21). აქაც სიტყვებით გადმოცემული შინაარსი და ანდაზის შემგონებლობითი აზრი (მნიშვნელობა) ერთმანეთს აცდენილია. ეს უკანასკნელი შესაძლოა ასე ჩამოვაცალიბოთ: მარტო სურვილი და მონდომება არ კმარა რაიმეს გასაკეთებლად – შესაძლებლობაც უნდა გიწყობდეს ხელს].

დავუბრუნდეთ ანდაზას „თუ გული გულობს...“. როგორც ჩანს, მოსაზრება, რომ აქ ქადასა და ქადის გულზეა ლაპარაკი, სწორია, და გამონათქვამის აზრის შეცვლა, ეტყობა, მართლაც სიტყვა „გულის“ პოლისემიამ გამოიწვია. ოღონდ, თუ ისე გავიგებთ ამ ნათქვამს, როგორც თავდაპირველად ესმოდათ, მაშინ ანდაზასთან აღარ გვექნება საქმე – ეს იქნება გამონათქვამი, რომელიც დაგვეხმარება ქადის ხარისხის შემოწმებაში. ეს სავსებით ცხადია, თუ გავითვალისწინებთ ანდაზის ცნების განმარტებას ლია ლეჟავასავე წინასიტყვაობიდან (მკვლევარი ერთმანეთისგან განასხვავებს საკუთრივ ანდაზებს, ანდაზურ თქმებს, თქმებს, შეგონებებს, სიტყვის მასალას და ფრაზეოლოგიას):

„ანდაზა ხალხის დიდ გამოცდილებასა და დაკვირვებაზე დამყარებული ერთწინადადებიანი მხატვრული ნაწარმოებია (უპირატესად დიდაქტიკური ხასიათისა), რომელიც ნართაულად მიგვანიშნებს კონკრეტულ შინაარსს მიღმა არსებულ ზოგად აზრზე და, ამდენად, სასაუბრო ობიექტს უშუალოდ კი არ ეხება, არამედ ირიბად, კონკრეტული სახის შუამავლობით, გადატანით, მინიშნებით, იგავურად“ (ლეჟავა 1965: 10).

განსახილავი გამონათქვამი, თუ მას ისე გავიგებთ, რომ აქ ქადის გულზეა ლაპარაკი (არადა, როგორც ჩანს, თავდაპირველად მართლა ეს იგულისხმებოდა), ანდაზად ყოფნის ამ პირობებს ვეღარ აკმაყოფილებს.

*

„მასალათა კრებულის“ კოლექციებში ისეთი ანდაზებიც შეგვხვდა, რომლებიც ვერ მოვიძიეთ ზემოთ დასახელებულ კრებულებში. ეს სხვადასხვა მიზეზით შეიძლება იყოს გამოწვეული (დაბალი ლიტერატურული ხარისხით, პოლიტიკორექტულობით და სხვ., რაც, ცხადია, არ ნიშნავს იმას, რომ, როცა ქართული ანდაზების სრული და კომენტირებული კორპუსი გამოიცემა, ისინი მასში არ უნდა შევიდნენ). მაგრამ ზოგიერთი ანდაზა ან ანდაზური გამონათქვამი, ჩვენი აზრით, იმიტომ აღარ შეიტანეს შემდგომ გამოცემებში, რომ ვერ შეძლეს მათი აზრის სწორად ამოცნობა.

მაგალითად:

ჯავახოვის კოლექციაში არის ეს ტექსტი: „მზე რომ ჩავა[,] დადამდებაო“. რუსული თარგმანი: „Солнце скроется – вечер наступит“ (მასალათა ... 1882: II, 145). იგი ვერც ერთ ზემოთ დასახელებულ კრებულში ვერ აღმოვაჩინეთ, ეტყობა, იმიტომ, რომ ბანალურ მსჯელობად მიიჩნიეს. ცხადია, ეს წმინდა წყლის ანდაზა არ არის, ღია ლეჟავას კლასიფიკაციის მიხედვით, სიტყვის მასალისა და ფრაზეოლოგიის კატეგორიას უნდა მივათვალოთ და უნდა განიმარტოს, რომ მას ირონიული ინტონაციით წარმოთქვამენ მაშინ, როდესაც ვინმე სიახლის პრეტენზიით საყოველთაოდ ცნობილ ჭეშმარიტებას შემოგვთავაზებს (შდრ. გამოთქმა „აღმოაჩინა ამერიკა!“, რომელსაც მსგავს ვითარებაში ამბობენ ხოლმე).

*

ძალიან მნიშვნელოვანია, რომ „მასალათა კრებულის“ ტომებში მეგრული და სვანური ანდაზებიც გამოქვეყნდა – კირილიცით აწყობილი დედნები რუსული თარგმანებითურთ.

მათი უმეტესობა საერთოქართველური ფოლკლორის ნაწილია და ზოგიერთი ანდაზა სამივე ქართველურ ენაზე გვხვდება სხვადასხვა კოლექციაში. მაგალითად:

„უბედურ კაცსა ქვა აღმართში მოეწია“ – Несчастливаго человека камень и в подъем настиг (მასალათა ... 1903, III: 45. მ. ვ. გლუშაკოვის კოლექცია);

მეგრულად:

„უბედური კოცვ ქუა ეკოხონს მააჭიშუანს“ – Несчастливаго человека камень на подъеме догоняет (მასალათა ... 1890, II: 256. ივ. ე. პეტროვის კოლექცია);

„უბედურს ქუა ეკოხონს მააჭიშუანს“ – Несчастливаго камень и в подъем настигает (მასალათა ... 1903, III: 57. მ. ვ. გლუშაკოვის კოლექცია);

სვანურად:

„უბადვ მარა ესერ ნეჭვი ჟიბავ ხეგვრან“ (მასალათა ... 1902, 31, IV: 64. ივანე ნიჟარაძის კოლექცია); რუსული თარგმანი: Несчастному человеку камень вверх катится (მასალათა... 1902, 31, IV: 65).

მეგრულ და სვანურ კოლექციებში ისეთი ანდაზებიც არის, რომლებიც ვერ მოვიძიეთ ქართული ანდაზების კრებულებში. მაგალითად, აი ასეთი ჩინებული სვანური გროტესკები:

„თხუმისგა ლისგვრე ესერ დას ხაკვდახ ი ჩუ ლაჯადისგა ჩუ ლახტდგნანახ ჭალათეჟი“ [თავში დაჯდომა არავის უნდოდა, და თავაზიანობის გამო, მდინარემდე ჩავიდნენ] (მასალათა... 1902, IV: 66. ივანე ნიჟარაძის კოლექცია) –

Во главе (первым) сидеть никто не хотел, и от вежливости дошли до реки (მასალათა... 1902, 31, IV: 67)

„ლაფაშედისგა ბაჰს ლუვარდ ლიშთხვ(ი) ოთბინა“ [მღვდელი იმდენი აქეს, ცოცხლების დამარხვა დაიწყო] – От похвалы священник живых хоронить начал (მასალათა ... 1890, II: 1. ბესარიონ ნიჟარადის კოლექცია, თარგმანიც მისივე).

ეს კი, რომელიც ნოსტალგიას გამოხატავს ჩინებული ჰიპერბოლის მეშვეობით, ანდაზად ვერ ჩაითვლება, უფრო ანდაზურ თქმებს უნდა მივაკუთვნოთ:

„ქორა მაზინ ესერ ერეს ხარა ი იემდვ იარვ თანად ეჩხანჩუ ხასგდინა მიჩა ქორს“ [ვილაც იმდენ ხანს ფიქრობდა თავის სახლზე, რომ თორმეტი მთის იქით დაინახა ის] (მასალათა ... 1902, IV: 64) – Кто-то так долго думал о своем доме, что через двенадцать гор видел его (მასალათა... 1902, IV: 65. ივანე ნიჟარადის კოლექცია).

საქმე გვაქვს მხატვრულ სახესთან, რომელსაც **ნაფიქრალის გასაგნება** ანუ **ინტესიური ფიქრის შედეგად ფიქრის საგნის მატერიალიზაცია** შეიძლება ვუწოდოთ.

(შედარებისთვის: ოთარ ჭილაძე პოემაში „დევებით სავსე ქუდი“ ასე მიმართავს მისგან შორს მყოფ ადრესატს: „გესმის? გამოჩნდი! მე იმდენს ვფიქრობ, რომ შემიძლია შეგეხო კიდევ, მაგრამ ყოველთვის თითქმის და თითქოს და მერე დიდხანს ვიმშვიდებ თითებს“. – ჭილაძე 1969: 19).

*

ვერც ეს ჩინებული მეგრული გროტესკი (ზემოთ მოყვანილი სვანური ანდაზების მსგავსად, ანტიმიმეტური მხატვრული აზროვნების ბრწყინვალე ნიმუში) ვიპოვე ქართული ანდაზების უმთავრეს კრებულებში:

„გიდელს ონტუდუ დო ღვარღვალი გეთმიადიციენდუ“ [გიდელს ცეცხლი ეკიდა და სახელური დასცინოდა] – Корзинка горела, а крючок (деревянный, при помощи которого корзинку вешают на дерево) издевался над нею (მასალათა ... 1903, III: 61. მ. გლუშაკოვის კოლექცია).

რაც შეეხება ანდაზას, „ჯას მიკულებს დო უბინებეს ქოდაახვამეს“ [გვერდით აუარეს იმ ხეს, რომელსაც ვაზი ეხვეოდა, და ის ხე დალოცეს, რომელსაც ვაზი არ ეხვეოდა] – Прошли мимо

дерева, вокруг которого вился виноград, а благословили то дерево, вокруг которого виноград не вился (1903, III: 61) – მსგავსი შინაარსის, მაგრამ ფორმით განსხვავებულ ვერსიას მხოლოდ თედო სახოკიას კრებულში წავაწყდით: „ვაზს გვერდით აუარეს და კრიკინას მისცეს სალამიო“ (სახოკია 1967: 69).

ბოლოს საგანგებოდ მინდა შევჩერდე ერთ მეგრულ ანდაზაზე, რომელიც შინაარსზე არანაკლებ თავისი ფორმით იქცევს ყურადღებას:

„ემელი – ნეძი გერაყი, გიმელი – ღეჯი გორაყი“ – Взойди – ореховое дерево потрусил (? – ლ. ბ.), сойди – свиней прогони (მასალათა ... 1903, III: 59) – „ადი – კაკლის ხე დაარხიე, ჩამოდი – ღორები გადენე“.

ეს იმაზეა ნათქვამი, ყველაფერს ერთ კაცს რომ ავალებენ, ისეთ საქმეებსაც კი, რომელთა ერთდროულად შესრულება შეუძლებელია! გროტესკია, მაღალი ხარისხის მინიატურული მხატვრული ტექსტია! (ღორები იმიტომ არიან გასადენი, რომ ძირს ჩამოყრილი კაკალი არ შეჭამონ. კაკლის ბერტყვა და იმავდროულად ჩამოყრილი კაკლის ღორებისგან დაცვა ერთი და იმავე პირის მიერ შეუძლებელია!).

ფორმას რაც შეეხება, ეს ანდაზა პაწია ვერსიფიკაციული შედეგრიც არის: ყველა სიტყვა გართმულია – პირველი სამი მომდევნო სამთან, რაც უფრო თვალსაჩინო იქნება, თუ ანდაზას ორ სტრიქონად დავწერთ. სწორედ ანდაზის რთული ვერსიფიკაციული მხარეა იმის მაჩვენებელი, წმინდა მეგრული ფოლკლორის ნიმუშთან რომ გვაქვს საქმე. და არც გასაკვირია, რომ მას ვერ ვპოულობთ ქართული ანდაზების კრებულებში – თარგმანში იკარგება მისი ლიტერატურული ღირსებების მნიშვნელოვანი ნაწილი.

ეს ანდაზა განვათავსე ვებგვერდზე: „მარგალური (ონჯუაში) ოგურაფუ /THE (EVENING) SCHOOL OF MEGRELIAN LANGUAGE“ და ჯგუფის წევრებს ვთხოვე შეეფასებინათ მისი ლიტერატურული ღირსებები. რამდენიმე შეფასებას გთავაზობთ:

რეალ ჩილაჩავა: ანდაზა შინაარსითაც და ფორმითაც შედეგურია.

ბათუ დანელია: ეს მართლა შედეგურია, აზრობრივადაც და შესრულებითაც (ყველაფერი გარითმულია, თითქოს პოეტმა თქვა, თითქოს კი არა, ასე იქნება).

კობა ჭუმბურიძე: რაღაც მსგავსი ფიგაროს არიაშიც არის.

ბათუ დანელია: რაღაც კი არა, მთლად ეგარი. ოღონდ ფიგარო აგერაა და ეს ანდაზა აიეტზეც უფროსი იქნება...

კობა ჭუმბურიძემ ამ ანდაზის ასეთი თარგმანი შემოგვთავაზა: „ადი – კაკალი დარეკე, ჩამოდი – ღორი გარეკე“.

*

ამრიგად, სრულიად აშკარაა ქართული ანდაზების კოლექციათა „მასალათა კრებულისეული“ პუბლიკაციების დიდი მნიშვნელობა საზოგადოდ ფოლკლორის ამ უპოპულარესი ჟანრის შესწავლისა და, კერძოდ კი, ქართული ანდაზების სამომავლო აკადემიური კორპუსის გამოცემის საქმეში.

დამოწმებანი:

ბრეგაძე 2011: ბრეგაძე ლ. საქართველო ევროპელ მოგზაურთა თვალით (დემოკრატიული ტენდენციები). კრებულში: „დემოკრატიული ღირებულებების ნაკვალევზე საქართველოში“. თბილისი: 2011. ლელა გაფრინდაშვილის პროექტი.

ბრეგაძე 2013: ბრეგაძე ლ. *მოგზაურობა „ლე კოკაზ ილიუსტრეს“ ფურცლებზე*. თბილისი: გამომცემლობა „არტანუჯი“, 2013.

ლეყვა 1965: ლეყვა ლ. [წინასიტყვაობა „ხალხური სიბრძნის“ მე-5 ტომისათვის], წიგნში: „ხალხური სიბრძნე“. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1965.

მასალათა ... 1882: *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*, вып. II. Тифлис: 1882.

მასალათა ... 1890: *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*, вып. X. Тифлис: 1890.

მასალათა ... 1900: *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*, вып. XXVII. Тифлис: 1900.

მასალათა ... 1902, 31: *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*, вып. XXXII. Тифлис: 1902.

მასალათა ... 1903: *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*, вып. XXXII. Тифлис: 1903.

სახოკია 1967: სახოკია . *ქართული ანდაზები*. თბილისი: „განათლება“, 1967.

ცისკარი 1853: ქ. „ცისკარი“, 1853, №2.

უმეკაშვილი 1964: უმეკაშვილი პ. *ხალხური სიტყვიერება ოთხ ტომად*, ტ. 2. თბილისი: გამომცემლობა „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1964.

ქართული ... 1935: *ქართული ანდაზები შეკრებილი დ. თურდოსპირელის და ემელ. გაბრიჩიძის მიერ*. ტფილისი: [1935].

ქართული ... 1955: *ქართული ანდაზები. შემდგენელი თამარ სვინტიძე*. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, 1955.

ქეგლ 1953: *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, ტ. 3. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1953.

ქეგლ 1960: *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, ტ. 6. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1960.

ქეგლ 1964: *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი*, ტ. 8. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1964.

ჩუბინოვი 1846: ჩუბინოვი დ. *ქართული ქრისტომატია ანუ გამოკრებილნი ადგილები ქართულთა წერილთაგან*. პირველი ნაწილი. სანკტპეტერბურგი: 1846.

ჭილაძე 1969: ჭილაძე ო. *ცხრა პოემა*. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“, 1969.

ხალხური... 1965: *ხალხური სიბრძნე ხუთ ტომად*, ტ. 5. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1965.

Maia Lomia

Ketevan Margiani

Georgia, Tbilisi

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

The Tradition of Fieldwork in Kartvelian Languages and the Contemporary Situation at Tbilisi State University

Language material can be documented in the written form or based on oral speech. The peculiarities of field material are spontaneity (absence of preliminary preparation) and oral dissemination. Within Kartvelian languages, such data are peculiar of the dialects of literary Georgian lan-